

VU Research Portal

Radicalisering en radicale groepen in vogelvlucht

de Graaff, B.; de Poot, C.J.; Kleemans, E.R.

published in

Tijdschrift voor Criminologie
2009

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

de Graaff, B., de Poot, C. J., & Kleemans, E. R. (2009). Radicalisering en radicale groepen in vogelvlucht. *Tijdschrift voor Criminologie*, 51(4), 331-344.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

ARTIKELEN

Radicalisering en radicale groepen in vogelvlucht

Bob de Graaff, Christianne de Poot & Edward Kleemans

Wat weten we eigenlijk over radicalisering en radicale groepen? Hoe kunnen we radicalisering herkennen? Wat houdt het in? Welke factoren spelen een rol bij processen van radicalisering en van deradicalisering? De afgelopen jaren heeft een groot aantal wetenschappers zich beziggehouden met deze onderzoeksvragen. Het verschijnsel wordt vanuit verschillende onderzoeksdisciplines, en met gebruikmaking van verschillende onderzoeksmethoden en gegevensbronnen, bestudeerd. In dit themanummer brengen we onderzoeken uit verschillende onderzoeksvelden bijeen, om zodoende het inzicht in dit fenomeen te vergroten en een impuls te geven aan de verdere ontwikkeling van dit onderzoek binnen de criminologie.

De aanslagen in New York en Washington op 11 september 2001 hebben het thema terrorisme op een wrange manier boven aan de politieke agenda gezet. In de Verenigde Staten leidde de ontzetting over deze 'aanval' op eigen grondgebied ertoe dat jihadistisch terrorisme vooral werd gedefinieerd als een probleem van 'externe' veiligheid, met een overdaad aan ingrijpende antiterrorismemaatregelen als gevolg. De aanslagen in Madrid (2004), de moord op Theo van Gogh (2004) en de aanslagen in de Londense metro (2005) maakten duidelijk dat het jihadistisch terrorisme ook een Europees probleem is. Maar in Europa waren de reacties op deze aanslagen fundamenteel anders. Theo van Gogh werd vermoord door een jonge moslim van eigen bodem en twee van de daders van de bomaanslagen in Londen waren geboren en getogen in Groot-Britannië. Daarom kwamen in Europa al gauw termen als *home-grown terrorism* en radicalisering in zwang. Het Nederlandse contraterrorismebeleid is er vooral op gericht te voorkómen dat iemand radicaliseert en uitgroeit tot terrorist. In deze aanpak wordt geprobeerd radicaliseringsprocessen in een zo vroeg mogelijk stadium te onderkennen en om te buigen.

Radicalisering op de onderzoeksagenda

Een kwart eeuw geleden rekenden terrorismedeskundigen vijf tot zeven jaar voor een radicaliseringsproces dat tot terrorisme kon leiden (Clutterbuck, 1986, 23). Inmiddels is de duur van zulke processen aanzienlijk bekort. Naar aanleiding van de dreiging bij de IKEA-vestiging in Amsterdam in het voorjaar van 2009 kopte een van de Nederlandse dagbladen 'Radicaliseren kan in een oogwenk'. Beatrice de Graaf, coauteur van een van de bijdragen in dit themanummer, verklaarde in die krant dat een radicaliseringsproces zo snel kan verlopen 'dat de AIVD daar simpelweg geen zicht op kan hebben' (Hoekman, 2009).

Toch kunnen inlichtingen- en veiligheidsdiensten zich daar natuurlijk moeilijk bij neerleggen, want de gevolgen van een terroristische aanslag kunnen groot zijn. Het politieke discours in Nederland was na de gelukke aanslag van Mohammed B. op scenarioschrijver, regisseur en columnist Theo van Gogh op 2 november 2004 jarenlang ontwricht. De morele paniek die volgde op die aanslag, werd mede veroorzaakt doordat de dader een moslim was die in Nederland was opgegroeid. Anders dan de daders van de aanslagen op de Twin Towers en het Pentagon in de Verenigde Staten ruim drie jaar eerder ging het in 2004 in Nederland niet om terroristen van buitenaf. Men had, zo bleek uit een reeks arrestaties die spoedig volgde, te maken met 'strijders van eigen bodem' (Buijs e.a., 2006).

Er was sprake van *home-grown* terrorisme, terrorisme van eigen grond dat zijn inspiratie mede vindt in buitenlandse of transnationale ontwikkelingen en zich daarmee onderscheidt van zuiver binnenlands (*domestic*) terrorisme. De dader en zijn medestanders – Mohammed B. had deel uitgemaakt van de zogenoemde Hofstadgroep – waren geradicaliseerd in huiskamerbijeenkomsten, achter hun computer of geïnspireerd door samenkomsten met een Syrische geestelijke leidsman. Te midden van ons, zij het niet direct onder onze ogen. Dat riep bij de politiek, media en een breder publiek de vraag op of de nationale inlichtingen- en veiligheidsdiensten en ook de wijkagent niet eerder hadden moeten signaleren of bevroeden dat er sprake was van verregaande radicalisering (CTIVD, 2008). Radicalisering kan immers worden beschouwd als het voorstadium van terroristisch geweld, zoals ook wordt gesteld in de zogeheten brede benadering die kenmerkend wordt geacht voor de Nederlandse terrorismebestrijding (Abels, 2007, 126-127; De Graaff, 2007).

Geen wonder dat op de website van de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding (NCTb) (www.nctb.nl) onder de sleutelwoorden het begrip 'radicalisering' voorkomt. Het wordt uitgelegd als 'een proces van groeiende bereidheid om niet-democratische middelen te gebruiken om politieke of godsdienstige opvattingen aan anderen op te leggen'. Radicalisering wordt dus beschouwd als tegenpool van democratie, zoals dat ook gold voor de inmiddels wat gedateerd geraakte term 'extremisme' (Lipset, 1963). Omdat het zo moeilijk is radicaliseringsprocessen bij individuen te traceren hebben ook zogeheten radicaliseringshaarden de belangstelling van inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Dat zijn volgens de NCTb-uitleg: 'organisaties, groepen of locaties, waar sprake is van activiteiten en uitingen die bijdragen aan verdergaande radicaliseringsprocessen bij individuen'.

Signaleren van radicalisering

Deze bezorgdheid voor snelle radicalisering is geen zuiver Nederlands verschijnsel: 'One of the truly shocking things – in addition to their intent', verklaarde het hoofd van de Londense politie Sir Ian Blair eind 2006 omtrent een aantal Britse moslims,

'is the apparent speed with which young, reasonably affluent, some reasonably well-educated British born people were converted from what appeared to be ordinary lives – in a matter of some weeks, and months, not years – to a position

where some were allegedly prepared to commit suicide and murder thousands of people at the same time.’ (Furedi, 2007, 92)

Zijn bezorgde woorden vormden de weerklank van persreacties op de aanslagen in Londen in juli 2005. Een van de Britse kranten schreef toen in een ‘suicide bomber profile’ van een van de betrokken tieners:

‘He liked playing cricket and hockey, then one day he came into school and had undergone a complete transformation almost overnight (...) He started wearing a topi hat from the mosque, grew a beard and wore robes. Before he was always in jeans.’ (Furedi, 2007, 94)

Natuurlijk hielden niet alleen kranten zich bezig met het opstellen van profielen van geradicaliseerden en het proces dat aan die groeiende bereidheid tot geweldgebruik was voorafgegaan. Inlichtingen- en veiligheidsdiensten en opsporingsinstaties waren driftig op zoek naar gemeenschappelijke kenmerken van radicalisering en geradicaliseerden. Zoals uit vorenstaand citaat blijkt, was er in eerste instantie een fixatie op uiterlijke kenmerken. Omdat sinds de aanslagen in de Verenigde Staten van 11 september 2001 de aandacht vooral uitging naar jongeren die radicaliseerden vanuit een bepaalde islamistische geloofsbeleving, vaak aangeduid als een jihadistisch-salafistische overtuiging, lag de aandacht vooral op traditionele islamitische kledij. Dat was bijvoorbeeld het geval in het AIVD-rapport *Radicale dawa in verandering* uit het najaar van 2007, waarin sprake was van zogeheten neoradicalen die het gebruik van geweld (althans voorlopig) hadden afgezworen. Daarin viel te lezen dat deze neoradicale salafisten door hun leidsmannen:

‘nadrukkelijk [werd] gesommeerd zich uiterlijk als moslim te presenteren om zich te kunnen onderscheiden van de “ongelovige” en “zondige” buitenwereld. Met kleding bevestigen ze de moslimidentiteit, maar ze laten er tegelijkertijd hun afkeur van de omringende samenleving mee blijken. Jongemannen moeten hun baard laten staan en islamitische kleding dragen (ondermeer de voor veel salafisten kenmerkende “broeken op hoog water” en een gebedsmutsje), terwijl vrouwen volledig gesluierd dienen te zijn met bij voorkeur een gezichtssluier. Dit alles maakt uittreding uit deze gemeenschap in een latere fase buitengewoon moeilijk en komt de groei en kracht van de salafistische gemeenschap ten goede.’ (AIVD, 2007, 42)

Tegelijkertijd wees de AIVD in het rapport op de mogelijke façadepolitiek van salafistische kant, die geënt was op het theologische dogma van *takiyya*, dat de gelovigen toestaat ter verdediging van hun religie een andere identiteit aan te nemen (AIVD, 2007, 45). Inmiddels was ook bekend dat enkele daders van de aanslagen van 11 september juist een modern westers uiterlijk hadden aangenomen en zelfs een nachtclub hadden bezocht. Wie op zoek was naar fysieke kenmerken zag zich dus voor de vraag geplaatst of het nu juist gevaarlijk was als een moslim een lange baard droeg of juist als hij die afschoor. Uit veiligheidsoverwegingen gingen jihadististen er intussen toe over niet alleen mannen met een Noord-Afrikaans of een Zuid-Azia-

tisch uiterlijk in te zetten, maar ook vrouwen en bekeerlingen, alsmede steeds jongere en in sommige gevallen ook oudere personen (Groen & Kranenberg, 2006; Withuis e.a., 2007). Daarnaast viel bij sommige moslimjongeren – het artikel van **De Koning** gaat hier op in – een bepaalde leefstijl vast te stellen die tweemaal effect heeft. Enerzijds kan de leefstijl leiden tot verwatering van het radicalisme, anderzijds kan via de leefstijl een deel van de jongeren doorradicaliseren. Vergelijkbare effecten zijn eerder vastgesteld op een ander terrein, ten aanzien van de zogenoemde Lonsdale-stijl en rechts-extremisme (AIVD, 2005; Behoekoe e.a., 2008; Van Donselaar, 2005; Van Wijk e.a., 2007).

Radicalisering: hoe gebeurt dat?

Radicalisering wordt veelal, we zagen het hierboven al, opgevat als een vraagstuk dat zich in het bijzonder manifesteert onder jongeren. Een belangrijk discussiepunt is dan de vraag of jongeren radicaliseren doordat zij moeite hebben zichzelf en hun geloofsinhoud aan te passen aan de moderniteit, een standpunt dat men bijna 'de Amsterdamse school van radicalisering' zou kunnen noemen (Buijs e.a., 2006; Sloodman & Tillie, 2006; Demant e.a., 2008), of doordat zij juist onderdeel zijn van een moderniseringsproces, waarin gebruik wordt gemaakt van nieuwe theologische interpretaties van bronnen, nieuwe communicatiemiddelen, nieuwe organisatie- en beheersvormen en inpassing in een nieuwe omgeving, een standpunt zoals bijvoorbeeld **De Koning** (2008; ook in dit themanummer vertegenwoordigd) dat uitdraagt. Beide stromingen erkennen overigens dat de geloofsinhoud zelf niet het initiatie-moment voor radicalisering hoeft te zijn: radicalisering kan ontstaan uit een tegen-cultuur, waarbij de religieuze elementen pas later betekenis krijgen (zie ook Buijs & Demant, 2008). Beide stromingen leggen ook de nadruk op radicalisering als een antwoord op een ervaren dreiging (van religie, cultuur enzovoort).

Daarmee is echter nog niet verklaard waarom sommige individuen wel radicaliseren en grote groepen anderen, die aan dezelfde omstandigheden zijn blootgesteld, niet. Bovendien is dat een verklaring die in het huidige debat rond moslimradicalisering of historische gevallen zoals die van de Zuid-Molukkers opgeld kan doen, maar die weer moeilijk te plaatsen is bij de radicalisering van linkse jongeren in de jaren zestig en zeventig. In beide gevallen lijkt volledige integratie aan de ene kant de panacee, maar tegelijk ook een risico. Dat gegeven heeft inmiddels bekendheid gekregen als de integratieparadox: hoe meer, objectief gezien, groepen geïntegreerd raken, hoe sterker de kloof die resteert wordt ervaren (Buijs e.a., 2006, 200-213; Entzinger & Dourleijn, 2008). En hoe meer geïntegreerd, hoe lastiger het ook is om te detecteren of iemand radicaliseert, terwijl de kans dan dus juist het grootst zou zijn.

Behalve de direct zichtbare uiterlijke kenmerken gingen autoriteiten intussen ook uit van andere kenmerken, zoals een relatief jonge leeftijd (18-30 jaar), het behoren tot een tweede of derde generatie van immigranten, of een meer dan gemiddeld opleidingsniveau. Spoedig bleek dat degenen, die zo ver radicaliseerden dat zij terroristische daden in Europa pleegden of althans het voornemen daartoe koesterden, toch niet in alle opzichten aan dit beeld voldeden. Ze waren niet bijzonder jong, kwamen uit de lagere strata van de samenleving en hadden vaak een strafblad (Bak-

ker, 2006). Daarmee vormden zij min of meer een dwarsdoorsnede van de migrantenpopulatie in Europa. Al met al werd het er niet gemakkelijker op het profiel van de radicaliserende jongere te schetsen. Geheime diensten in diverse westerse landen moesten na verloop van tijd vaststellen dat *profiling* niet alleen tal van juridische problemen opriep; het was ook niet effectief (Buruma, 2005; Hudson, 1999; Schaar, 2007, 128-131).

Radicalisering: waardoor gebeurt het?

Daarmee verplaatste de zoektocht van de autoriteiten naar indicatoren voor radicalisering zich van fysieke kenmerken naar indicatoren voor gedragingen, waarvoor zij vooral bij de sociale wetenschappen aanklopten. Er diende zich een aantal mogelijkheden aan, die er stuk voor stuk van uitgingen dat radicalisering in *fasen* zou verlopen: individuen zouden getraptd steeds verder radicaliseren, waarbij in elke nieuwe fase het aantal geradicaliseerden verminderde totdat er uiteindelijk een relatief kleine groep overbleef die bereid was geweld te gebruiken. Er worden verschillende fasen gehanteerd, zoals de trits vertrouwenscrisis, legitimiteitsconflict, legitimiteitscrisis (Sprinzak, 1991), of een opeenvolging van *pre-radicalization*, *self-identification*, *indoctrination* en *ihadization* (Silber & Bhatt, 2007). De modellen die gebruikt werden, waren de trap (Moghaddam, 2005; 2006), de piramide (McCauley, 2008; Vidino, 2007) of de *ziggurat of zealotry* (een ziggurat is een Mesopotamische getrapte piramide) (Shainin, 2006).

Aan de bodem van dit soort piramideachtige constructies staat een vertegenwoordiging van een bevolkingsgroep, die zich gediscrimineerd of buitengesloten voelt, die probeert sociale rechtvaardigheid te bewerkstelligen (Twemlow & Sacco, 2002) of op zoek is naar een heldere culturele en/of sociale identiteit, waartoe zij zich afzet tegen een deel van de rest van de maatschappij (Arena & Arrigo, 2006; Choudhury, 2007; Gielen, 2008; Schwartz e.a., 2009; Taylor & Louis, 2005). Ook de bijdrage van **Koomen en Van der Pligt** in dit themanummer gaat daarop in. De fundamentele oorzaken van dit radicaliseringsproces staan bekend als de *root causes* (Crenshaw, 1981; Coolsaet, 2008). Een groot scala aan grondoorzaken heeft inmiddels de bureaus van sociale wetenschappers en beleidsmakers gepasseerd, zoals absolute en relatieve deprivatie (Berrebi, 2007; Gurr, 1970; Krueger & Maleckova, 2003), vernedering, het heersende politieke regime (Engene, 2004), gebrekkige integratie (Buijs e.a., 2006) en globalisering (Lia, 2005; Lizardo, 2006; Rasmussen, 2002). Inmiddels komt er steeds meer kritiek op deze zogeheten *root causes* (Bakker, 2004; Bjørge, 2005; Franks, 2006; Von Hippel, 2002). Wat in de ene situatie wel een verklaring biedt, biedt dat in andere gevallen totaal niet.

Daarom steeg het krediet van onderzoek naar sociaal-psychologische factoren als het zoeken van een isolement, het leggen van contact met gelijkgestemden, interne discussies of het gezamenlijk bekijken van jihadistische video's, die tot een verandering in waarden en opvattingen zouden leiden. Sommige sociaal-psychologen hebben de nadruk gelegd op de context van de groep en hebben vergelijkingen getrokken met patronen van macht, invloed, cognitieve dissonantie, *groupthink* en sociale categorisatie, zoals die zich ook bij sekten voordoen (Meertens e.a., 2005).

Een andere benadering is die waarbij niet zozeer *root causes* een proces in beweging zetten dat zichzelf daarna min of meer autonoom voortzet, maar waarbij de interactie tussen een bepaalde groepering en de overheid, in het bijzonder gesymboliseerd door politie of strijdkrachten, een steeds gewelddadiger karakter krijgt, een soort van geweldsspiraal waarlangs beide partijen escaleren (Brym & Araj, 2006; Waldmann, 2005). Een derde stroming legt meer de nadruk op het debat of discours zoals dat in de samenleving wordt gevoerd (Chermack, 2002; Feldman, 1991; Furedi, 2007; Mueller, 2006; Pressman, 2006; Tuman, 2003; Wagner-Pacifici, 1986). Zo zou van een bepaald debat een legitimerende werking voor het gebruik van geweld kunnen uitgaan.

Een tamelijk recente stroming, die vooral in Nederland veel aandacht vraagt, gaat ervan uit dat er een bepaalde samenhang zou bestaan tussen polarisatie tussen bevolkingsgroepen en radicalisering. Daarbij moet overigens worden aangetekend dat de relatie tussen die twee processen nog volstrekt niet duidelijk is. Sommige auteurs menen dat polarisatie tot radicalisering leidt, maar andere zijn van oordeel dat juist het omgekeerde het geval is (Schinkel e.a., 2009). Nader onderzoek is nodig op dit punt, maar het zou wel eens kunnen zijn dat ook hier sprake is van een spiraal waarlangs verhitting van debat en partijen plaatsvindt als gevolg van een proces van wederzijdse escalatie. In een geglobaliseerde wereld gebeurt echter weinig meer in volstrekt isolement. Ook buitenlandse of transnationale invloeden doen zich gelden. Zo hebben velen gewezen op de Saoedische invloed, die in de vorm van financiering en zending heeft bijgedragen aan radicalisering, in het bijzonder van de salafistische variant (AIVD, 2004b; Gold, 2003; Schwarz, 2003), of op de betekenis van inspirerende voorbeelden elders, die verantwoordelijk zijn voor een soort besmetting met radicalisme (Sedgwick, 2007). Inmiddels is wel duidelijk geworden dat radicalisering een zeer ingewikkeld verschijnsel is, waarbij radicaliserenden een veelheid van trajecten kunnen bewandelen.

Anti- en deradicalisering: het belang van het lokale niveau

Radicalisering is dus geen vloeiend, continu proces en het is evenmin onvermijdelijk. Eigenlijk is ook nog weinig duidelijk over de vraag waarom individuen stoppen met verder te radicaliseren of op hun schreden terugkeren. Veel meer is er gepubliceerd over mogelijkheden van autoriteiten om het radicaliseringsproces tegen te gaan: anti- of contraradicalisering. Het feit dat radicalisering stapsgewijs, maar niet onvermijdelijk en onontkoombaar tot geweld leidt, riep natuurlijk de vraag op in welke fasen de overheid radicalisering nog zou kunnen stoppen. Radicalisering doet zich voornamelijk in kleine kring voor of zelfs geheel zelfstandig. In dat laatste geval spreekt men ook wel van zelfontbranders.

Detectie en bestrijding van radicalisering werd daardoor een taak die voor een belangrijk deel op het lokale niveau kwam te liggen. Anders gezegd: de gemeenten kregen de regierol (Minister van Justitie, 2005). Dat is ook het idee achter het Nederlandse Actieplan Polarisatie en Radicalisering, waarbij overigens naast jihadistisch radicalisme ook rechts- en dierenrechtenextremisme onderwerp van zorg zijn. In het plan participeren acht ministeries onder leiding van het Ministerie van

Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, maar het is vooral gericht op het lokale niveau. Op dat niveau vonden inmiddels ook diverse onderzoeken plaats (COT, 2006; Moors & Jacobs, 2009; Ruitenbergh & De Hoog, 2006; Slootman & Tillie, 2006) en werden plaatselijke plannen van aanpak geformuleerd (Bestuursdienst Gemeente Rotterdam, 2005), waarin vaak *sociale cohesie* en *participatie* als tegenwicht voor radicalisering werden gepresenteerd. Kenmerkend waren de titels van gemeentelijke rapporten als 'Wij Amsterdammers', 'Aanpak radicalisering en terrorisme. Utrecht = van ons allemaal', of 'Meedoen of achterblijven' (Rotterdam). Een groot probleem bleek overigens veelal dat gemeenten, zeker aanvankelijk, niet beschikten over voldoende kennis van radicaliseringsprocessen of over de informatie die tot signalering van concrete processen had kunnen leiden. De vier grote gemeenten speelden hierin een voortrekkersrol. Sommige andere gemeenten werden overvallen door berichtgeving in de media of signalering door andere instanties. Daarom verspreidde de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) in het voorjaar van 2006 een handreiking voor gemeenten bij het signaleren en tegengaan van radicalisering.

Omdat dit proces zich dus in grote mate op microniveau voltrekt, heeft de overheid ook sterk ingezet op eerstelijns werkers, zoals wijkagenten, jeugdwerkers, onderwijzers en gevangenis personeel, die derhalve getraind moesten worden in het signaleren van elementen van radicalisering (Reijnen & Libregts, 2005; Meah & Mellis, 2009; Zannoni e.a., 2008; Zannoni & Naaijken, 2007). Ook moskeebesturen en voorgangers werden ingeschakeld. Er ontstond in beleidskringen zelfs discussie over de vraag of aanhangers van de zogeheten gematigde apolitieke of politieke salafistische stromingen moesten worden ingezet teneinde jihadistische salafisten van hun overtuiging af te brengen.

Een volgende factor die bijdroeg tot een accentuering van het lokale niveau, was een verschuiving in de aandacht voor de gevolgen van radicalisering. Radicalisering was aanvankelijk vooral gezien als een voorfase van geweldgebruik. Herhaaldelijk is betoogd dat radicaliteit zonder geweldgebruik op zich geen probleem hoeft te zijn in een democratische rechtsstaat. De nota *Radicalisme en radicalisering* van de Minister van Justitie uit 2005 bracht nog voorzichtig naar voren: 'De dreiging van radicalisme gaat niet primair uit van het gedachtegoed, maar van de verwachting dat dit gedachtegoed in de praktijk tot gewelduitingen kan leiden'. Daarmee dreigden autoriteiten die veel aandacht hadden voor radicalisering, zich te ontwikkelen tot een gedachtepolitie (De Graaff, 2007). Omdat de radicalisering in het bijzonder blijkt uit geloofsovertuigingen kwam de overheid bij het tegengaan van deze vorm van radicalisering al gauw op het geloofsterrein. Dat kon gebeuren doordat zij probeerde een ideologisch alternatief te bieden, waarmee zij zich gemakkelijk het verwijt op de hals haalde de scheiding tussen kerk en staat op te geven, of doordat zij bepaalde, zogeheten gematigde moslimleiders steunde tegenover meer radicale individuen of groepen. Het leidde tot een vooralsnog weinig gecoördineerde discussie over een vernieuwde relatie tussen kerk (lees ook: moskee) en staat. Om die reden heeft ook de belangstelling die door sommige politici en beleidsmakers in West-Europa wel aan de dag wordt gelegd voor deradicaliseringsprogramma's in landen als Saudi-Arabië, Jemen of Singapore (Birk, 2009), niet zoveel zin. Nog afge-

zien van het feit dat sommige van deze programma's gepaard gaan met ernstige mensenrechtenschendingen, vindt er in deze landen een 'dialoog' van de overheid op religieus of theologisch terrein plaats die niet past binnen de West-Europese verhoudingen. Zelfs binnen West-Europa is het al moeilijk zogeheten 'best practices' vast te stellen, aangezien de populaties van waaruit radicalisering plaatsvindt (Pakistani, Marokkanen, Algerijnen, Turken, bekeerlingen), de bestuurlijke context en het nationale discours sterk kunnen verschillen (The Change Institute, 2008).

Daarnaast kreeg in Nederland in het bijzonder de AIVD aandacht voor radicalisering die niet noodzakelijkerwijs hoefde te leiden tot geweld, maar bijvoorbeeld tot het ontstaan van zelfgekozen isolement, enclaves of parallelle structuren. Daarbij speelde de vraag hoe erg het is als personen of groepen zich (tijdelijk) niet actief opstellen als volwaardige burgers in de samenleving. Sommigen hebben geen problemen met wat wij zouden kunnen betitelen als een passief burgerschap, dat wil zeggen een burgerschap waarbij betrokkenen niet meer doen en laten dan wettelijk van hen vereist kan worden. Anderen verlangen een grotere mate van betrokkenheid. Zij vrezen bijvoorbeeld dat zelfgekozen isolement kan leiden tot polarisatie of in elk geval tot een *selffulfilling prophecy* van geringere kansen. Bovendien is de vraag hoe zwakkere partijen, zoals vrouwen en/of kinderen, andersgelovigen en andersgeaarden, zo'n isolement beleven. Een derde groep wijst erop dat zo'n isolement een tijdelijk instrument kan zijn ten behoeve van emancipatie. Een soort *reculer pour mieux sauter*: sterke (zelfgekozen) exclusie zou uiteindelijk tot sterke inclusie kunnen leiden.

In het reeds genoemde rapport besteedde de AIVD ook veel aandacht aan het weerstandsvermogen dat in een (sub)populatie bestaat tegen radicaliseringstendenzen (zie ook Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie, 2005). In de vorig jaar uitgekomen *Trendanalyse Polarisatie en Radicalisering* en in recente dreigingsanalyses stelden respectievelijk de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en het NCTb vast dat dit weerstandsvermogen de laatste tijd is gegroeid.

Deradicalisering of disengagement?

De gedachte ligt voor de hand dat bij het beëindigen van radicaliseringsprocessen er sprake zou zijn van het terugdraaien van de film. Men zou voor alles wat tot radicalisering heeft geleid een tegenhanger kunnen bedenken die het mogelijk maakt de radicalisering terug te draaien. Zulke processen zijn ook wel beschreven, bijvoorbeeld voor Canada en de Verenigde Staten, waar het wegvallen van de oorspronkelijke politieke aanleidingen voor radicalisering en geweldgebruik ook tot het instorten van radicale groepen leidde (Ross & Gurr, 1989). Ook het grote deradicaliseringsonderzoek van Demant e.a. gaat uit van de gedachte dat deradicalisering het omgekeerde is van radicalisering (Demant e.a., 2008, 14, 183). Andere auteurs, zoals de in dit nummer vertegenwoordigde **Bjørgo**, menen daarentegen dat dat eenvoudig niet zo is. Er spelen heel andere processen een rol, en de relatie tussen de ontwikkeling van attitudes en gedrag is complex. Radicalisering is geen noodzakelijke voorwaarde voor toetreding tot een terroristische groep, en deradicalisering is geen noodzakelijke voorwaarde voor uittreding. Volgens **Bjørgo** is het

daarom van belang om cognities en gedrag conceptueel van elkaar te scheiden om de processen die een rol spelen bij het ontstaan en ten einde komen van terroristische groepen, beter te kunnen analyseren en het inzicht hierin te vergroten. Ervaringen met deradicalisering tonen aan hoe ingewikkeld dit proces eigenlijk is, hoe moeilijk het kan worden beïnvloed en hoe weinig kans op definitief succes er is. In grote lijnen zijn twee strategieën denkbaar. Ten eerste kan de overheid trachten de steun voor een beweging te verminderen, bijvoorbeeld door de financiële middelen of door de kring van sympathisanten te verminderen. Een tweede methode is om de oorspronkelijke bronnen van ergernis, of het nu gaat om *root causes* of de eigen gedragingen van de overheid die aanstoot geven, weg te nemen. Er zou eigenlijk al veel bereikt zijn als niet het gedachtegoed van geradicaliseerden verandert, maar als zij accepteren dat zij hun gedachten niet met geweld mogen trachten te realiseren. Dit laatste proces wordt ook wel *disengagement* genoemd. Deze variant vindt een pleitbezorger in o.a. **Bjørgo**, die daarover samen met Horgan recent een boek publiceerde (Bjørgo & Horgan, 2009) en in dit themanummer ook met een bijdrage vertegenwoordigd is (zie ook Rommelspacher, 2006).

Radicalisering in soorten en maten

Overigens is radicalisering niet uitsluitend een zaak van moslimextremisten. Het artikel van **Demant en De Graaf** in dit nummer laat bijvoorbeeld zien dat ook bij Zuid-Molukse jongeren in Nederland in de jaren zeventig van de vorige eeuw sprake was van radicalisering. Withuis e.a. (2007) maakten eerder al eens een vergelijking tussen radicaliseringsprocessen bij communistische vrouwen na de Tweede Wereldoorlog en islamitische vrouwen in het huidige tijdsgewricht. Tegenwoordig komt radicalisering in het bijzonder ook voor bij rechtsextremisten (Demant e.a., 2009) en dierenrechtenextremisten (AIVD, 2004a; KLPD, 2007).

In dit themanummer is in het bijzonder aandacht besteed aan (anti-, de)radicalisering bij individuen en relatief kleine, op sekten gelijkende groepen. Er mag evenwel niet uit het oog worden verloren dat soms ook politieke partijen als geheel zodanig radicaliseren dat zij bereid zijn terroristisch geweld te gebruiken, in het bijzonder als het gaat om partijen die moeilijk te realiseren doelen nastreven in combinatie met een verwerping van de bestaande politieke orde en een relatief geringe electorale aanhang (Weinberg, 1991). Ook bij uittreding moet men een onderscheid maken tussen individuele beëindiging van radicaliseringsprocessen en de omstandigheden waarbij een hele groep haar radicale opvattingen of praktijken opgeeft (Cronin, 2008; Jones & Libicki, 2008).

Gezien de grote hoeveelheid aan mogelijke radicaliseringstrajecten zou men graag beschikken over egodocumenten en biografische studies van geradicaliseerden. Enkele Amsterdamse onderzoekers (Buijs e.a., 2006; Demant e.a., 2008; Slootman & Tillie, 2006), alsmede enkele Nederlandse journalisten (Groen & Kranenberg, 2006; Koerkamp & Veerman, 2006; Pouw, 2008) wisten in contact te treden met radicale salafisten en tekenden uitgebreid citaten op uit hun mond. Er ontbreekt echter nog een (auto)biografisch document in Nederland, zoals dat van de voormalige Hizb-ut Tahrir-aanhanger Ed Husein (2007) in Engeland of de Canadees

Mohammed Mansour Jabaah, die deel uitmaakte van Al Qaida (Bell, 2005). Vrijwel tegelijk met dit themanummer verschijnt in Groot-Brittannië een studie naar radicalisering gebaseerd op een verzameling van individuele biografieën (Deary, 2009). Op een hoger aggregatieniveau bestaan er diverse databases met gegevens van terroristische groeperingen en incidenten die een bijdrage zouden kunnen leveren aan radicaliseringsonderzoek. De belangrijkste daarvan is de Global Terrorism Database. **Dechesne** laat in dit themanummer zien welke mogelijkheden het gebruik daarvan biedt, maar tevens met welke beperkingen er daarbij rekening dient te worden gehouden.

Tot slot

Radicalisering is een complex fenomeen dat ook binnen de wetenschap steeds duidelijker als een interessant onderzoeksthema wordt herkend. De afgelopen jaren zijn er binnen verschillende onderzoeksdisciplines veel bruikbare theorieën ontwikkeld en onderzoeken verricht die geleid hebben tot nieuwe inzichten in processen van radicalisering en deradicalisering. Dit themanummer bevat een mix van artikelen uit verschillende onderzoeksdisciplines. Met deze mix hopen we het onderzoek naar dit onderwerp en de discussie over de manier waarop bruggen geslagen kunnen worden tussen de wetenschap en het contraterrorismebeleid, verder te stimuleren.

Literatuur

- Abels, P. (2007). 'Je wilt niet geloven dat zo iets in Nederland kan'. Het Nederlandse contraterrorismebeleid sinds 1973. In: I. Duyvesteyn & B. de Graaf (red.). *Terroristen en hun bestrijders vroeger en nu*. Amsterdam: Boom, 121-128.
- AIVD (2004a). *Dierenrechtenactivisme in Nederland. Grenzen tussen vreedzaam en vlammend protest*. Den Haag: AIVD.
- AIVD (2004b). *Saoedische invloeden in Nederland. Verbanden tussen salafistische missie, radicaliseringsprocessen en islamitisch terrorisme*. Den Haag: AIVD.
- AIVD (2005). *'Lonsdale-jongeren' in Nederland. Feiten en fictie van een vermeende rechts-extremistische subcultuur*. Den Haag: AIVD.
- AIVD (2007). *Radicale dawa in verandering. De opkomst van islamitisch neoradicalisme in Nederland*. Den Haag: AIVD.
- Arena, M.P. & Arrigo, B.A. (2006). *The terrorist identity. Explaining the terrorist threat*. New York/London: New York University Press.
- Bakker, E. (2004). Zin en onzin van de zoektocht naar oorzaken van terrorisme. *Internationale Spectator*, 58(11), 542-547.
- Bakker, E. (2006). *Jihadi terrorists in Europe. Their characteristics and the circumstances in which they joined the jihad. An exploratory study*. The Hague: Netherlands Institute of International Relations Clingendael.
- Behoekoe, C., Fernández, F.M., Allijn, A. & Peters, J. (2008). *Aan de slag met Lonsdalejongeren. Een curatieve groepsaanpak in Hendrik-Ido-Ambacht*. Utrecht: Forum.
- Bell, S. (2005). *The martyr's oath. The apprenticeship of a homegrown terrorist*. Mississauga, ON: Wiley.

- Berrebi, C. (2007). Evidence about the link between education, poverty and terrorism among Palestinians. www.irs.princeton.edu/pubs/pdfs/477.pdf, geraadpleegd 28 december 2007.
- Bestuursdienst Gemeente Rotterdam (2005). *Meedoen of achterblijven. Actieprogramma tegen radicalisering en voor kansen voor Rotterdammers*. Rotterdam.
- Birk, A.S. (2009). *Incredible dialogues. Religious dialogue as a means of counterterrorism in Yemen*. London: The International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence.
- Bjørge, T. (2005). *Root causes of terrorism. Myths, reality and ways forward*. Milton Park: Routledge.
- Bjørge, T. & Horgan, J. (eds.) (2009). *Leaving terrorism behind. Individual and collective disengagement*. London/New York: Routledge.
- Brym, R.J. & Araj, B. (2006). Suicide bombing as strategy and interaction. The case of the second intifada. *Social Forces*, 84, 1969-1986.
- Buijs, F.J. & Demant, F. (2008). Extremisme en radicalisering. In: *Terrorisme. Studies over terrorisme en terrorismebestrijding*. Deventer: Kluwer, 169-191.
- Buijs, F.J., Demant, F. & Hamdy, A. (2006). *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Buruma, Y. (2005). Moslimradicalisme en het strafrecht. *Delikt en Delinkwent*, 16, 259-271.
- Change Institute, The (2008). *Study on the best practices in cooperation between authorities and civil society with a view to the prevention and response to violent radicalisation*. London: The Change Institute.
- Chermack, S.M. (2002). *Searching for a demon. The media construction of the militia movement*. Boston, MA: Northeastern University Press.
- Choudhury, T. (2007). *The role of Muslim identity politics in radicalisation*. London: Department for Communication and Local Government.
- Clutterbuck, R. (1986). *The future of political violence. Destabilization, disorder and terrorism*. London: Palgrave Macmillan.
- Coolsaet, R. (2008). *Jihadi terrorism and the radicalisation challenge in Europe*. Aldershot/Burlington: Ashgate.
- COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement (2006). *Tussen feiten, beelden en gevoelens: verslag van een verkennend onderzoek naar polarisatie en radicalisering in zes gemeenten in het politiedistrict Breda*. Den Haag: COT.
- Crenshaw, M. (1981). The causes of terrorism. *Comparative Politics*, 13, 379-399.
- Cronin, A.K. (2008). *Ending terrorism: Lessons for defeating al-Qaeda*. London: Routledge.
- CTIVD (Commissie van Toezicht betreffende de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten) (2008). Toezichtsrapport inzake de afwegingsprocessen van de AIVD met betrekking tot Mohammed B. *CTIVD*, 17.
- Dearey, M. (2009). *Radicalization: The life narratives of political prisoners*. London: Routledge.
- Demant, F., Wagenaar, W. & Donselaar, J. van (2009). *Monitor racisme & extremisme. Deradicaliseren in de praktijk*. Amsterdam/Leiden: Pallas Publications.
- Demant, F., Slotman, M., Buijs, F. & Tillie, J. (2008). *Teruggang en uittreding. Processen van deradicalisering ontleed*. Amsterdam: IMES.
- Donselaar, J. van (2005). *Monitor racisme & extremisme. Het Lonsdalevraagstuk*. Amsterdam: Anne Frank Stichting, Universiteit Leiden.
- Engene, J.O. (2004). *Terrorism in Western Europe. Explaining the trends since 1950*. Cheltenham/Northampton, MA: Edward Elgar.
- Entzinger, H. & Dourleijn, E. (2008). *De lat steeds hoger. De leefwereld van jongeren in een multi-etnische stad*. Assen: Van Gorcum.

- Feldman, A. (1991). *Formations of violence. The narrative of the body and political terror in Northern Ireland*. Chicago/London: University of Chicago Press.
- Franks, J. (2006). *Rethinking the root causes of terrorism*. London: Palgrave Macmillan.
- Furedi, F. (2007). *Invitation to terror. The expanding empire of the unknown*. London/New York: Continuum.
- Gielen, A.-J. (2008). *Radicalisering en identiteit. Radicale rechtse en moslimjongeren vergeleken*. Amsterdam: Aksant.
- Gold, D. (2003). *Hatred's kingdom. How Saudi Arabia supports the new global terrorism*. Washington, DC: Regnery.
- Graaff, B.G.J. de (2007). The risks of the (overly) broad-based approach in Dutch counter-terrorism policy. In: NCTb, *Radicalisation in broader perspective*, The Hague, 49-58.
- Groen, J. & Kranenberg, A. (2006). *Strijders van Allah. Radicale moslima's en het Hofstadnetwerk*. Amsterdam: de Volkskrant/Meulenhoff.
- Gurr, T. (1970). *Why men rebel*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Harchaoui, S. (red.) (2006). *Hedendaags radicalisme. Verklaringen & aanpak*. Apeldoorn/Antwerpen: Het Spinhuis.
- Hippel, K. von (2002). The roots of terrorism. Probing the myths. *Political Quarterly*, 73, 25-39.
- Hoekman, J. (2009). Radicaliseren kan in een oogwenk: zeven verdachten opgepakt onder nieuwe terreurwet. *Reformatorisch Dagblad*, 13 maart 2009.
- Hudson, R.A. (1999). *The sociology and psychology of terrorism. Who becomes a terrorist and why?* Washington, DC: Federal Research Division, Library of Congress.
- Husein, E. (2007). *The Islamist. Why I joined radical Islam in Britain, what I saw inside and why I left*. London/New York: Penguin.
- Jones, S.G. & Libicki, M.C. (2008). *How terrorist groups end. Lessons for countering al Qa'ida*. Santa Monica, CA: Rand.
- KLPD (2007). *Ideologische misdaad. Criminaliteitsbeeldanalyse*. Woerden: KLPD, Dienst Nationale Recherche.
- Koerkamp, S.G. & Veerman, M. (2006). *Het slapende leger. Een zoektocht naar jonge jihad-sympathisanten in Nederland*. Amsterdam: Rothschild & Bach.
- Koning, M. de (2008). *Zoeken naar een 'zuivere' islam. Geloofsbeleving en identiteitsvorming van jonge Marokkaans-Nederlandse moslims*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Krueger, A.B. & Maleckova, J. (2003). Education, poverty and terrorism: Is there a causal connection? *Journal of Economic Perspectives*, 17(4), 119-144.
- Lia, B. (2005). *Globalisation and the future of terrorism. Patterns and predictions*. London/New York: Routledge.
- Lipset, S.M. (1963). *Political man. The social bases of politics*. New York: Doubleday.
- Lizardo, O. (2006). The effect of economic and cultural globalization on anti-U.S. transnational terrorism 1971-2000. *Journal of World-Systems Research*, 12(1), 149-186.
- McCaughey, C. (2008). Mechanisms of political radicalization. Pathways toward terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 20(3), 415-433.
- Meah, Y. & Mellis, C. (2009). *Final report recognising and responding to radicalization. Considerations for policy and practice through the eyes of street level workers*. www.recora.eu/report.html, geraadpleegd 7 juli 2009.
- Meertens, R.W., Prins, Y.R.A. & Doosje, B.J. (2005). *In iedereen schuilt een terrorist. Een sociaal-psychologische analyse van terroristische sekten en aanslagen*. Schiedam: Scriptum.
- Minister van Justitie (2005). *Nota radicalisme en radicalisering*. Den Haag.
- Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie (2005). *Nota weerbaarheid tegen radicalisering van moslimjongeren*. Den Haag.
- Moghaddam, F.M. (2005). The staircase to terrorism. *American Psychologist*, 60, 161-169.

- Moghaddam, F.M. (2006). *From the terrorists' point of view. What they experience and why they come to destroy*. Westport, CT/London: Prager Security International.
- Moors, H. (2007). *Extreem? Moeilijk! Extreem en radicaal gedrag van jongerengroepen in Limburg: risico's en reactierepertoires*. Tilburg: IVA.
- Moors, H. & Jacobs, M. (2009). *Aan de hand van de imam. Integratie en participatie van orthodoxe moslims in Tilburg-Noord*. Tilburg: IVA.
- Mueller, K.J. (2006). *Overblown. How politicians and the terrorism industry inflate national security threats, and why we believe them*. New York: Free Press.
- Nance, M. (2008). How (not) to spot a terrorist. *Foreign Policy*, nr. 166, 74-77.
- Pouw, P. (2008). *Salaam! Een jaar onder orthodoxe moslims*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- Pressman, E. (2006). *Countering radicalization. Communication and behavioral perspectives*. The Hague: Centre for Strategic Studies.
- Rasmussen, M.V. (2002). A parallel globalization of terror: 9-11, Security and globalization. *Cooperation and Conflict. Journal of the Nordic International Studies Association*, 37(3), 323-349.
- Reijnen, J.M. & Libregts, I.P.M. (2005). *Herkenning van radicalisering. Een verkennend onderzoek op scholen voor voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs in Rotterdam*. Rotterdam: Centrum voor Onderzoek en Statistiek.
- Rommelspacher, B. (2006). *'Der Hass hat uns geeint'. Junge Rechtsextreme und ihr Ausstieg aus der Szene*. Frankfurt/New York: Campus.
- Ross, J.I. & Gurr, T.R. (1989). Why terrorism subsidizes: A comparative study of Canada and the United States. *Comparative Politics*, 21(4), 405-426.
- Ruitenbergh, A.G.W. & Hoog, D. de (2006). *Verkennend onderzoek naar radicalisering in Tilburg*. Den Haag: COT.
- Schaar, P. (2007). *Das Ende der Privatsphäre. Der Weg in die Überwachungsgesellschaft*. München: Bertelsmann.
- Schinkel, W. e.a. (2009). *Polarisatie. Bedreigend en verreikend*. Amsterdam: SWP.
- Schwartz, S.J., Dunkel, C.S. & Waterman, A.S. (2009). Terrorism: An identity theory perspective. *Studies in Conflict & Terrorism*, 32, 537-559.
- Schwarz, S. (2003). *The two faces of Islam. Saudi fundamentalism and its role in terrorism*. New York: Anchor Books.
- Sedgwick, M. (2007). Inspiration and the origins of global waves of terrorism. *Studies in Conflict & Terrorism*, 30, 97-112.
- Shainin, J. (2006). The ziggurat of zealotry. *The New York Times*, 10 december 2006.
- Silber, M.D. & Bhatt, A. (2007). *Radicalization in the West. The homegrown threat*. New York: The New York City Police Department.
- Siqueira, K. & Samndler, T. (2006). Terrorists versus the government. Strategic interaction, support, and sponsorship. *Journal of Conflict Resolution*, 50, 878-898
- Slootman, M. & Tillie, J. (2006). *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*. Amsterdam: Instituut voor Migratie- en Etnische Studies.
- Sprinzak, E. (1991). The process of delegitimation: Towards a linkage theory of political terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 3(1), 50-68.
- Stern, J. (1999). *The ultimate terrorists*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Taylor, D.M. & Louis, W. (2005). Terrorism and the quest for identity. In: F.M. Moghaddam & A.J. Marshall (eds.). *Understanding terrorism. Psychological roots, consequences, and interventions*. Washington, DC: American Psychological Association, 169-185.
- Tuman, J.S. (2003). *Communicating terror. The rhetorical dimensions of terrorism*. Thousand Oaks, CA: Sage.

- Twemlow, S.W. & Sacco, F.C. (2002). Reflections on the making of a terrorist. In: C. Covington e.a. (eds.). *Terrorism and war. Unconscious dynamics of political violence*. London/New York: Karnac, 97-123.
- Vidino, L. (2007). The tripartite threat of radical Islam to Europe. *inFocus*, 1(3).
- VNG (2006). *Radicalisme signaleren en aanpakken. Vroegtijdige aanpak van radicaliserende jongeren: handreiking voor gemeenten*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Wagner-Pacifici, R.E. (1986). *The Moro Morality play. Terrorism as social drama*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Waldmann, P. (2005). *Terrorismus. Provokation der Macht*. Hamburg: Murmann Verlag.
- Weinberg, L. (1991). Turning to terror. The conditions under which political parties turn to terrorist activities. *Comparative Politics*, 23(4), 423-438.
- Wijk, A.Ph. van, Bervoets, E.J.A. & Broers, R. (2007). *Trots op Nederland. Achtergronden, kenmerken en aanpak van het Lonsdaleverschijnsel in Venray, Zoetermeer en Aalsmeer*. Apeldoorn: Reed Business.
- Withuis, J., Meertens, R. & Selim, N. (2007). *Radicaliserende vrouwen. Nederlandse communistische vrouwen (1945-1970) en Nederlandse islamitische vrouwen (1989-heden), een comparatieve analyse*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Zannoni, M. & Naaijkens, B. (2007). *Aanpak polarisatie en radicalisering. Op weg naar een succesvolle start*. Amsterdam: Centrum voor Criminaliteitspreventie en Veiligheid.
- Zannoni, M. e.a. (2008). *De rol van eerstelijns werkers bij het tegengaan van polarisatie en radicalisering*. Den Haag: COT.